

Društveni pokreti u digitalnoj eri

Manuel Kastels, *Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba interneta*, prevele sa engleskog Vanja Savić i Daniela Nikolić, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

Predrag Bajić¹

Fakultet za sport, Univerzitet
„Union – Nikola Tesla“,
Beograd, Srbija

Da li je internet toliko pacifikovao stvarnost da se ljudi zadovoljavaju time da svoje nezadovoljstvo iskažu u virtuelnom svetu, umesto konkretne akcije, u fizičkom prostoru? Ili je, ipak, takav način komuniciranja doprineo da se „ispod radara“ vladajućih elita stvore takve konekcije koje imaju snagu da učine nešto više od samog verbalnog izražavanja nezadovoljstva na društvenim mrežama na internetu? Za španskog sociologa Manuela Kastelsa (*Manuel Castells*), istraživača iz oblasti masovnih komunikacija i informacionog društva, nema dileme i on usmerava svoj glas ka drugom izboru. Za to daje dokaze iz poslednjih desetak godina u knjizi „Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba interneta“, predstavljajući istraživanja novih formi društvenih pokreta i protesta i njihovu povezanost sa stvaranjem autonomnih komunikacionih mreža u čijoj osnovi su internet i mobilne mreže. Prevod sa engleskog na srpski jezik drugog izdanja ove knjige (iz 2015. godine) objavio je „Službeni glasnik“ u 2018, dok je prvo izdanje na globalnom nivou izašlo u 2012. godini.

Na početku, Kastels nas upozna je sa tim da je informacije o novim društvenim pokretima počeo da sakuplja tokom 2011. godine, kao i da je potom i ličnim prisustvom podržao neke od njih u Evropi, ne skrivajući pozitivne emocije

¹ Kontakt sa autorom: predrag.bajic@fs.edu.rs.

prema tim, novim pokretima. Ističe da je bio marginalni učesnik pokreta *Los Indignados* u Barseloni, kao i zagovornik i simpatizer drugih, ali da je „zadržao maksimalnu moguću distancu između svojih ličnih uverenja i svoje analize“, i to „bez pretendovanja na potpunu objektivnost“.

Analizu je zasnovao na teoriji moći koju je predstavio u knjizi „Moć komunikacija“ (Clio, RTS, 2014, originalno izdanje iz 2009) i „polazi od pretpostavke da su odnosi moći od suštinske važnosti u društvu jer društvene institucije kreiraju oni koji imaju moć, u skladu s vlastitim vrednostima i interesima“. A, ta moć se „nameće prinudom i/ili kreiranjem značenja u ljudskim umovima, mehanizmima simboličke manipulacije“. U nastavku uvoda pod nazivom „Umrežavanje umova, kreiranje značenja, osporavanje moći“, autor objašnjava taj koncept i termin „protivteže“, govori o mrežama moći, njihovom međusobnom povezivanju i akterima koji imaju moć u mrežnom društvu. Takođe, uvodi nas u društvene pokrete i govori o karakteristikama „okupiranih prostora“, odnosno „prostoru autonomne komunikacije“, koji je „umrežen između digitalnog i urbanog prostora“.

Retrospektivu događaja i analizu konkretnih pokreta Kastels počinje poglavljem „Uvertira za revoluciju: Gde je sve počelo“, u kojem se osvrće na događaje u Tunisu i na Islandu. On naglašava da su „političke pobune koje su transformisale institucije vlasti u obe zemlje u periodu 2009–2011. godine postale referentna tačka za društvene pokrete koji su uzdrmali politički poredak u arapskom svetu i postavili izazove pred političke institucije u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama“. Za te događaje i njihove aktere, kao i druge primere koji su usledili, nalazi zajedničku nit koja ih vodi – „osećaj novostećene snage“, nastale iz otpora u odnosu na diktatorske ili pseudodemokratske režime i omogućene prevazilaženjem straha, što je izgrađeno zajedništvom na virtuelnim mrežama i u urbanom prostoru.

Prvo su analizirana dešavanja iz Tunisa i protesti, koje objašnjava kao potragu za dostojanstvom koje nije moglo da se zaštititi kroz institucije. Kao glavnu karakteristiku izdvaja to da je „spona između besplatne komunikacije na Fejsbuku, Jutjubu i Tviteru i osvajanja gradskog prostora stvorila hibridni javni prostor slobode, koji je postao glavna karakteristika tuniske pobune“. Prema Kastelsu, u događajima u Tunisu je značajna konvergencija tri različita elementa: „postojanje aktivne grupe nezaposlenih diplomaca koji su predvodili pobunu, zaobilazeći bilo kakvo formalno, tradicionalno vođstvo“, zatim

„prisustvo snažne kulture sajberaktivizma, koje je prethodno duže od decenije bilo angažovano u otvorenoj kritici režima“ i „relativno visoka stopa raširenosti upotrebe interneta, uključujući kućne priključke, škole i internet kafee“.

U istom poglavlju analizirani su i događaji na Islandu posle ekonomskog kraha i protesti koji su počeli upravo posle jednog video-snimka na internetu, a doveli su do transformacije političkog sistema. Iako je mnogo toga različito, zajedničko u oba slučaja je prepoznavanje političara kao onih koji su svoje lične interese stavili iznad interesa naroda. Za njega su oba ta primera dovela do pozitivnih promena: „U Tunisu je ustanovljena demokratija, na Islandu je ostvaren novi ustavni poredak, koji je pomerio granice predstavničke demokratije, a novi paket ekonomskih sistemskih rešenja sproveden je u praksi“.

U drugom poglavlju, pod nazivom „Egipatska revolucija“, već se govori o kontinuitetu, odnosno o nečemu što se nadovezuje na prethodno poglavlje – događaju pod nazivom „Revolucija 25. januara“. I po povodu ima sličnosti sa primerom iz Tunisa, a pokret su povelili mladi ljudi, oni koji su odrasli sa novim tehnologijama, kojima je to svakodnevnica. I tu je karakteristično to što se nezadovoljstvo iz virtuelnog sveta prenelo u fizičku stvarnost, pozivanjem preko Fejsbuka na okupljanje, a trg Tahrir u Kairu postao je urbani prostor na koji se prelila ta energija, javni prostor revolucije. Postao je mesto na kojem se organizovao život i drugačije gledalo na vreme: „Veza između društvenih mreža na internetu, ljudskih društvenih mreža i glavnih medija omogućena je zbog tog komada zauzete teritorije, koja je usidrila novi javni prostor posredstvom dinamične interakcije između sajberprostora i urbanog prostora“. To će biti inspiracija i za pokrete „Okupiraj“, takođe analizirane u ovoj knjizi.

Kastels naglašava da ljudi prevazilaze strah zajedništvom, ali da je preduslov okupljanja snažna motivacija, odnosno dobra priprema za okupljanje u urbanom prostoru. Za njega je revolt ta snažna emocija, dok su dešavanja iz Tunisa donela nadu kao drugi snažni pozitivni element. Takođe, govori i o multimodalnosti komunikacionih platformi, kao nečemu što je sprečilo vlasti da neutrališu revoluciju isključenjem interneta i mreža mobilne telefonije.

Treće poglavlje „Dostojanstvo, nasilje, geopolitika: Arapski ustanak i njegovo zaveštanje“ donosi analizu šta se dogodilo dalje i nabraja se niz svežijih primera. Za Kastelsa, „sve su to bile spontane pobune, nadahnute nadom i uspehom tuniske i egipatske revolucije, uz pomoć slika i poruka sa interneta i arapskih satelitskih televizijskih mreža“. Model je bio isti: „pozivanje na inter-

netu, umrežavanje u sajberprostoru i pozivi da se zauzme urbani prostor kako bi se izvršio pritisak na vladu da podnese ostavku i pokrene proces demokratizacije“. Reakcije država širom arapskog sveta bile su različite, od popuštanja do brutalnih gušenja, a situacije u pojedinim državama toliko su izmakle kontroli da su postale deo geopolitičkih nadmetanja, na globalnom nivou.

„Rizomska revolucija: Los Indignados u Španiji“ četvrto je poglavlje u kojem se Kastels fokusira na Evropu i događaje u kojima je i lično učestvovao sa „ogorčenima“, na Pirinejskom poluostrvu početkom ove decenije, kada je nastala Fejsbuk grupa pod nazivom „Prava demokratija sada!“ (¡Democracia Real YA!). Analizira se moć te decentralizovane mreže i njene sličnosti sa prethodnim primerima, naročito sa Islandom, pošto su bili slični motivi. Ponovo se akcent stavlja na društvene mreže na internetu i na njihovu ključnu ulogu.

Sledeća analiza, u poglavlju pod nazivom „Okupiraj Volstrit: Žetva soli zemlje“, govori o dešavanjima u Njujorku posle kraha tržišta nekretnina i velikih problema u bankarskom sektoru. Po modelu iz prethodnih primera, koji su potvrdili efikasnost, uz podsećanje na moć interneta u širenju ideja i propagande kroz primer predsedničke kampanje Baraka Obame, nastao je pokret prepoznatljivog heštega „#occupywallstreet“. Sled događaja bio je isti, prvo su informacije u virtuelnom svetu izazvale revolt, da bi potom usledio izlazak u urbani prostor i okupiranje javnog prostora, prvo Volstrita, pa potom širom SAD. Kastels je taj prostor definisao kao prostor društvenosti, debate i autonomije, gde se ljudi okupljaju i formiraju zajednicu u kojoj prevazilaze njihove međusobne razlike: „Tako je pokret 'Okupiraj' izgradio novu formu prostora, mešavinu prostora mesta, na datoj teritoriji i prostora tokova, na internetu – hibridni prostor“.

Posle ovih primera, u šestom poglavlju – „Umreženi društveni pokreti: Globalni trend?“, Kastels piše iz ugla sada već višegodišnjeg istraživača novih društvenih pokreta, što je novina u drugom izdanju knjige. On pokušava da odgovori na pitanje „kako možemo da ocenimo potencijal ovih pokreta kao delatnika društvene promene u globalnom umreženom društvu“. Osvrćući se posebno na neke pokrete koji su stvoreni u međuvremenu, u Turskoj (odbrana parka Gezi 2013), Brazilu (dovođenje u pitanje modela razvoja, osuđivanje političke korupcije, 2013–2014), Čileu (studentski pokret, 2011–2013) i Meksiku (razgradnja kompleksa mediji–država, #YoSoy132, nastao u maju 2012), naglašava da se „umreženi društveni pokreti odvijaju u krajnje različitim

kontekstima, ne samo u različitim kulturama, institucionalnim okruženjima i na različitim nivoima razvoja, već i u drastično drugačijim ekonomskim i političkim uslovima“. Prema njegovom tumačenju, jedno od glavnih obeležja koje je „zajedničko kontekstima u kojima su se formirali svi ovi pokreti jeste njihov autonomni komunikacioni kapacitet“, pošto oni imaju mogućnost da povezuju društvo, kao i pojedince u grupe, nezavisno od glavnih kanala i to posredstvom društvenih medija, potpomognuti novim tehnologijama. Takođe, „širenje društvenih mreža zasnovanih na internetu predstavlja neophodan uslov za postojanje ovih novih društvenih pokreta u naše vreme“, ali „društvene mreže nisu uzrok društvenih pokreta“, već su sastavni deo svakodnevice, način života mnogih ljudi, naročito mlađeg doba i koriste se za razne aktivnosti, pa tako i za komunikaciju vezanu za društvene pokrete.

„Menjanje sveta u umreženom društvu“ sedmo je poglavlje u kojem Kastels zaključuje da „ako je suditi po istorijskom iskustvu i zapažanjima u vezi sa pokretima koji su analizirani u ovoj knjizi, okidač za društvene pokrete najčešće su emocije koje proističu iz nekog smislenog događaja koji pomaže učesnicima protesta da prevaziđu strah i dovedu u pitanje trenutne moćnike uprkos opasnosti koja je inherentna njihovom delovanju“. Takođe, govori o tome kako je „komunikacija velikih razmera doživela duboku tehnološku i organizacionu transformaciju, uz uspon onoga što je nazvao masovna autokomunikacija, koja je zasnovana na horizontalnim mrežama interaktivne, multidirekcionone komunikacije na internetu i, još više, na bežičnim komunikacionim mrežama, koje su sada svugde preovlađujuća komunikaciona platforma“.

Kao zajedničke karakteristike ovih pokreta, na osnovu analiziranih primera, Kastels ističe sledeće: umreženi su u mnogobrojne oblike (multimodalni, obuhvataju onlajn i oflajn društvene mreže, prethodno postojeće društvene mreže i mreže formirane tokom delovanja pokreta), postaju pokret time što okupiraju gradski prostor (dolazi do prostora autonomije, hibrida sajberprostora i urbanog prostora, kao nove prostorne forme umreženih društvenih pokreta), lokalni su i globalni u isto vreme, stvorili su vlastitu formu vremena – bezvremeno vreme, po poreklu su spontani, a okidač za njihovu pojavu je iskra ogorčenosti, zarazni su – brzo se šire, prelazak sa revolta na nadu postiže se deliberacijom u prostoru autonomije, često su neliderski pokreti i odlikuje ih zajedništvo – horizontalnost mreža podržava saradnju i solidarnost, podrivajući potrebu za formalnim vođstvom, krajnje su autorefleksivni (neprekidno se preispituju i

kolektivno i pojedinačno), u principu su nenasilni, retko su programski pokreti i imaju za cilj promenu vrednosti društva, a u svim slučajevima su fundamentalno veoma politički.

U osmom poglavlju – „Umreženi društveni pokreti i politička promena“, autor govori o tome da „ključni prelaz sa nade na ostvarivanje promene zavisi od propusnosti političkih institucija u odnosu na zahteve pokreta, kao i od volje pokreta da se upusti u proces pregovaranja“. Imajući to u vidu, pravi „razliku između efekata krize političkog legitimiteta na politički sistem (ključni faktor izazivanja političke promene) i nekih efekata samih društvenih pokreta“, odnosno onoga što ostaje iza njih, kada se pomere iz centra pažnje javnosti.

U devetom poglavlju – „Nakon revolta, nada: život i smrt umreženih društvenih pokreta“, Kastels ističe kako će „umreženi društveni pokreti, čija su iskustva podeljena u ovoj knjizi, nastaviti da se bore i debatuju, da se razvijaju i na kraju će se rasuti, kao i svi društveni pokreti u istoriji“, a kao njihov kraj označava i eventualnu transformaciju u političkog aktera. Zaključuje da bi, pošto se „nasleđe nekog društvenog pokreta sastoji od kulturnih promena koje su nastale njegovim delovanjem“, moguće nasleđe umreženih društvenih pokreta u nastajanju mogla da bude „demokratija, novi oblik demokratije, stara nikad neispunjena težnja čovečanstva“.

Na kraju knjige se nalazi „Prilog menjanju sveta u umreženom društvu“ u kojem su predstavljeni podaci vezani za „javno mnjenje u odabranim zemljama u vezi s pokretom 'Okupiraj' i sličnim pokretima“ i „stavovi građana prema vladama, političkim i finansijskim institucijama u SAD, Evropskoj uniji i svetu u celini“.

Knjiga „Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba interneta“ predstavlja značajan poduhvat u sistematizaciji novih društvenih pokreta, koji iz sajber prostora ulaze u urbani prostor i stvaraju nova „prostranstva“. Takođe, predstavlja vrednu zbirku podataka, informacija, primera za dalja istraživanja, uz bogat spisak dodatne literature – i sve to od nekoga ko je i neposredni učesnik određenih događaja, što može da bude značajno za bolje razumevanje samih pokreta, ali i otežavajuća okolnost u pogledu objektivnosti sagledavanja posledica njihovog delovanja. Kastels u ovoj knjizi ukazuje na niz novih mogućnosti koje donosi hibridizacija stvarnosti, povezivanje virtuelnog sveta i fizičkog prostora. Objasnjene su i prednosti novih tehnologija i savremeno uvećanje mogućnosti

za građansko novinarstvo i širenje informacija, od kratkih tekstualnih poruka do video-prenosa uživo, kao i njihova upotreba u konkretnim slučajevima.

Između ostalog, autor ove knjige ističe ideju da društvene pokrete treba razlikovati od protestnih pokreta jer su to „u suštini kulturni pokreti, koji zahteve današnjice povezuju s projektima sutrašnjice“, objašnjavajući da oni koji se bore za popravljanje trenutnog stanja imaju, šire gledano, veliko nepoverenje u aktuelni sistem i „tragaju za novim društvenim ugovorom“. I na tom tragu mogu dalje da se posmatraju i analiziraju.

